

Foredrag i Posthistorisk selskap 29. mars 2014 (Slide 01)

Kjære venner. (Slide 02)

Jeg har fått det ærefulle oppdrag å fortelle litt om mine erfaringer ved arkivbesøk i Rigsarkivet i København, Riksarkivet her i Oslo samt Statsarkivene i Stavanger og i Kristiansand. Jeg skal også fortelle litt om Jens Schanche prosjektet som er blitt til en nokså fullstendig transkripsjon av dette kildematerialet, og når boka forventes å foreligge fra forlaget.

Når jeg nå skal presentere dette for dere har jeg en utfordring, – min dialekt. Jeg har erfart at den kan være litt vanskelig å forstå her østpå. Det er fullt lovlig å si: "Hva sa du nå!"

Jeg skal fortelle litt om hvordan jeg har gått fram, hvordan jeg har søkt fram informasjon. Hva jeg har sett etter, og måten jeg har tolket og samlet stoffet.

Resultatene av mitt arbeid så langt er jeg selv rimelig godt fornøyd med, og det har vært spennende og lærerikt. (Slide 03)

Statsarkivet i Stavanger er jo mitt arkiv, og når det gjelder lokal posthistorie så har jeg funnet rikelig med stoff her. Men det var jo ikke nok – jeg måtte ut å finne mer.

Stift-administrasjonen ble flyttet fra Stavanger til Kristiansand i 1682, og dermed befinner det seg en del eldre lokal posthistorie for Stavanger Amt

også i Kristiansand. Nå er det en gang blitt slik at det er store lakuner i Amtmannsarkivet som ligger i Kristiansand. **(Slide 04)**

En av Amtmennene som regjerte der på 1800-tallet tok vare på deler av arkivet, lot en privat samler forsyne seg og kastet resten. Lykkeligvis ble denne samlers arkiv overlatt til Riksarkivet og befinner seg her i Oslo.

Jeg har konsentrert meg om den tidligste posthistorie, og da snakker vi om de første 100 – 150 år av vårt Postverk.

For mange av oss filatelister ligger dette stort sett i "tåkeheimen" – det handler jo ikke om stempler, frimerker og brev. Ikke desto mindre er dette kjernen i den posthistorien vi er blitt "hekta" på. For min del har det vært fasinasjonen ved personene og strabasene disse har måttet gjennomgå for at vi skal kunne sende eller motta et brev eller en pakke til eller fra en god venn eller bekjent. De naturgitte hindringer i vårt langstrakte land var overveldende.

Mitt første møte med dette stoffet hadde jeg riktignok i Statsarkivet i Stavanger en gang på 70-tallet. Det var i min søken etter informasjon om postgangen og poststedene i mitt hjemfylke Rogaland. Det dukket opp masse informasjon om poststedene som jeg ikke hadde peiling på, og ikke minst informasjon om postgangen på Ryfylkefjordene. Hvordan postgangen der utviklet seg fra midt på 1800-tallet, og som siden utviklet seg til skipspost-ekspedisjoner opp mot 1900.

Riksarkivet hadde jeg kontakt med første gang helt på slutten av 70-tallet. Her er fakturaen på noen kopier jeg fikk i 1983. **(Slide 05)**

Det tidligste stoffet var naturlig nok tungt tilgjengelig. Min kunnskap til å lese gotisk håndskrift var da temmelig begrenset. Jeg kunne på et vis stove meg gjennom dokumentene, men den fullstendige forståelse var mangelfull, og risikoen for misforståelser var stor. Det var først da jeg begynte å gjøre en full transkripsjon av stoffet at jeg så sammenhenger og skjønnte hva som egentlig var skrevet.

Den gotiske håndskriften er i seg selv utfordrende, og det gamle danske kansellispråket er tungt og har "lass" av innskutte setninger. De språklige "formler" læres etter hvert, men alle de innskutte setningene skaper problemer og en skal så visst ha tunga beint i munnen for ikke å snuble. Når så måten å skrive på endrer seg over tid, så blir det problematisk. Den gotiske håndskriften fra tidlig 1700 er vesentlig forskjellig fra 1800-tallets skrift. Overgangsformene til latinsk håndskrift midt på 1800-tallet kan være utfordrende nok. Gotisk håndskrift før 1700 er ytterligere problematisk med vanskelig språkføring og relativt stor forskjell i skriftbilde i forhold til senere skrifter.

Når jeg jobber med arkivsakene jeg har fått på bordet, så er det først å få en rask oversikt over materialet jeg har foran meg. Deretter er det å gå systematisk gjennom dokumentene. Fotoapparatet ligger klar, og jeg knipser bilder av de dokumentene jeg finner interessante. Selve tolkningen gjør jeg i fred og ro hjemme.

Jeg har vendt meg til å se etter "knagger" i teksten for raskt å avgjøre om dette er noe interessant eller ikke. Disse "knaggene" kan være et navn, et sted eller et posthistorisk begrep – Alt etter formålet. Da gjelder det å sørge

for å være litt oppdatert på det du er på jakt etter. Her må jeg nevne at det kan være svært nyttig å holde seg litt orientert om hva andre holder på med. Det er utrolig tilfredsstillende å kunne bringe stoff som dukker opp videre til venner.

Jeg har besøkt Riksarkivet i Oslo flere ganger, og det er en like flott opplevelse hver gang. Før jeg reiser inn, søker jeg i første rekke opp det jeg vil ha i Arkivportalen på nettet. Jeg søker opp det jeg vil se på og bestiller arkivaliene noen dager i forveien, og så ligger de klar når jeg kommer. Jeg har også ringt opp Riksarkivet og fått hjelp til å finne det stoff jeg er på jakt etter. Arkivportalen er ikke helt enkel å finne fram i.

På lesesalen har de flere fotojigger hvor en kan rigge opp fotoapparatet, og det gjør det svært enkelt å ta gode bilder av dokumentene. Jeg har fotografert flere protokoller her.

Hva har så mine arkivbesøk resultert i? Dere har nok registrert mine små innlegg i Budstikka under vignetten "Dykk i arkivet". Det er jo gjerne slik at når en kommer over spennende informasjon, så kommer spørsmålet: "Hva kan jeg bruke dette til?" Noe blir selvfølgelig arkivert til senere bruk – til nye prosjekter, men det dukker stadig opp små fragmenter av informasjon som i seg selv er spennende, og som kan være med å klargjøre forskjellige forhold. **For meg selv, og ikke minst for andre.**

Jeg misunner dere som bor her borte og som har så lett tilgang til dette flotte arkivet. Jeg har hatt kjempestor hjelp av **Tor Weidling** ved Riksarkivet, og hadde også et veldig interessant møte med ham ved en anledning.

Foruten en grundig innføring i søking i Arkivportalen, fikk vi pratet litt om det arkivstoffet som finnes her inne. Han fortalte også om vanskelighetene og frustrasjonen over at de ikke fikk ut resten av det norske arkivmaterialet som fremdeles befinner seg i Rigsarkivet i København, og årsaken til at det er blitt slik. **(Slide 06)**

Jeg har vært i Rigsarkivet i København! Det var spennende. Jeg hadde kontaktet Rigsarkivet på forhånd med en del konkrete spørsmål rundt den norske del av arkivet som fremdeles befinner seg der, og jeg fikk et raskt og utfyllende svar på mine spørsmål med anbefaling om å bruke "Daisy" som er det danske Rigsarkivets søkbare base. Jeg søkte opp de arkivaliene jeg fant kunne inneholde spennende ting og la inn bestilling med tidsangivelse om når jeg skulle ned til København. Det var spennende å tre inn i Rigsarkivets lesesal midt i sentrum av København.

Snaue ti minutt etter at jeg hadde levert fra meg rekvisisjonen hadde jeg arkivaliene på pulten. Jeg var svært spent på hvor mye det var, og hva boksene faktisk inneholdt. – Det var en nusselig mengde dokumenter – tre små bokser. Overraskelsen var stor da jeg åpnet den siste boksen jeg hadde bedt om, og som lå litt utenom det jeg faktisk var på jakt etter. Her lå det en ganske fyldig mappe med dokumenter om **Torneå-posten**. Dette visste jeg at Trond, vår formann, hadde jobbet med, og sørget for å hanke med meg en god del av dette stoffet. Det ble for mye å ta med alt. I samme boksen var det også en fyldig mappe med dokumenter som omhandlet den dansk-norske postgangen gjennom Sverige, fra Helsingborg til Svinesund. En strekning jeg har sett lite omtalt.

Jeg hadde satt av to dager til å være på Rigsarkivet, med mulighet til å bruke en halv dag til. Jeg hadde pløyet gjennom stoffet jeg hadde rekvirert, og tatt de nødvendige bilder før lunsj første dag. Ca 200 dokumenter fikk jeg tatt bilder av, og jeg fikk med meg mye spennende. Nysgjerrigheten er vekket, og jeg har i ettertid fått indikasjoner på at andre områder i arkivet kan inneholde mer spennende informasjon. Nå fikk jeg anledning til en ny tur til Rigsarkivet i København i begynnelsen av mars, og sørget for å få med meg resten av dokumentene som omhandlet Vinterposten over Torneå.

Jeg må også nevne at jeg sendte en mail til Rigsarkivet i København etter at jeg hadde vært der nede første gang, og spurte etter kopi av resolusjonen fra 1758. Svaret kom lynraskt, og jeg fikk tilsendt foto av 12 sider i forhandlingsprotokollen som var grunnlagsforhandlingene til resolusjonen jeg var på jakt etter. Fabelaktig! Det ble tre nye sider i mitt Jens Schanche manuskript. Her står det forslag til endringer og forbedringer han kom med, og at han ble anbefalt en bonus på 4-500 Rd for innsatsen.

Da jeg reiste ned til København, var det med et lønlig håp om å finne det manglende Schanche dokument. Sannsynligheten for det var minimal, og det ville være for godt til å være sant. **(Slide 07)**

Jeg fant mye annet, og her er brev som ble sendt fra Kristiansand til København under kong Christian VI besøk i Norge i 1733. Det ble satt opp kongelig postekspresse mellom København og Frederikshald, og mellom Fladstrand og Frederiksvern for å sørge for kongens post under oppholdet. Denne ekstrapost er beskrevet i Budstikka, og dokumentene ligger transkribert på vår hjemmeside. Jeg har funnet mye mer om dette.

(En distanse på 425 km + passering over Øresund og Svinesund skulle tilbakelegges på 3½ døgn.)

(Slide 08) Jeg har som nevnt transkribert det jeg har funnet av Jens Schanches rapporter fra 1753/54, og før jeg går videre, så tar jeg en rask oppsummering av organiseringen av postvesenet fra starten i 1647.

Organisering

Det ble utpekt **Postgårder langs rutene med ca 1-1½ Miil mellom hver.**

Postbonden fikk visse friheter som kompensasjon. Disse frihetene ble etter hvert utfordret og utvannet.

Den "økonomiske fordel" var basert på gårdens skyld og slo dermed forskjellig ut slik at det oppsto misnøye og misunnelse.

Postsekken skulle fraktes på en **normert tid – 1½ til 2 timer pr Miil.**

Den store nordiske krig 1700 - 1721 (Slide 09)

Denne krigen skapte store problemer for postgangen mellom Norge og Danmark via Sverige.

Den gamle postveien opp gjennom Halland og Bohuslän ble tidvis stengt, og posten ble da ført **over Skagerak fra Fladstrand i Danmark til Norge.**

Postgangen innen Norges grenser ble også hindret av krigshandlinger og uro.

Postmengden øker – 1720/50 (Slide 10)

Problemene med postførselen øker. **Postbonden føler urettferdigheten i systemet og gir mer eller mindre blaffen** i å føre fram posten etter de

normerte tider. Forsinkelsene tiltar og "hylekoret" fra embetsmenn og forretningsmenn øker i intensitet. Klagebrevene "flyr" over Skagerak.

Forslag om å endre Postordningen kommer.

Jens Schanche (1717- 1787) (Slide 11/12)

Født på Karstenøy i Nord-Trøndelag i 1717

Ble Procurator i Trondheim i 1742 uten Juridisk embedseksamen. Ble konstituert som midlertidig Postmester i Trondheim i 1748/49.

Reiste til København høsten 1752 og la frem forslag til forbedringer i de norske postrutene. Ble konstituert som Postkontrollør og reiste rundt i Norge i 1753.

(Slide 13) Jens Schanches forslag – Da han hadde levert sine rapporter ble han beskikket til Postkontollør med en Lønn 300 Rd inntil han overtar som Postmester i Christiania. Han ble også tilkjent en bonus for sin innsats. (3-500 Rd)

(Slide 14) Stattholder Jacob Benzon ordre til Amtmennene om assistanse.

(Slide 15) Brev som ble sendt i anledning Jens Schanches reiser. Datert 8. Mai 1753. Dette og 3 andre Brev ble forsøkt solgt på Kjell Germetens auksjon nr 75 i 2008. Disse brevene skulle jeg svært gjerne sett nærmere på.

Rapportene (Slide 16)

Jens Schanche rapportene har jeg samlet i et manuskript på 370 sider med illustrasjoner, og her har jeg brukt gamle postkort fra steder i de gamle postrutene. Postkortene er stort sett fra tiden før 1920. I tillegg har jeg

brukt brev som er avstemplet ved de 18 opprinnelige postkontorene i tiden før 1855, eller datert før stemplene ble introdusert i 1845-55.

Arbeidet har kostet mye i tid og penger, men hobbyer koster. Jeg har fått tilskudd til arbeidet fra Gelleins minnefond, og fra Norwex-fondet. Dette er jeg svært takknemlig for, og retter en stor takk til komiteene som har funnet mitt arbeid verdig til en slik påskjønnelse.

De siste årene er det jo Jens Schanche sine rapporter som har holdt meg i ånde. Det har vært en slitsom, men spennende prosess. Det dreier seg om rundt 600 protokollsider som er blitt transkribert, og alt er primærkildestoff.

Hva kan jeg si om Jens Schanche og denne rapporten som nå foreligger i forholdsvis lett tilgjengelig form.

Jeg kan jo slippe meg løs, men da kommer dere ikke hjem i hasta. Jeg fikk klar beskjed om hvor lang tid jeg fikk til rådighet her i dag. Men noen eksempler fra rapporten må jeg da komme med.

Hva er det som er så spesielt med denne Schanche rapporten? Hvorfor fikk den en slik sentral plass i utviklingen av postvesenet? Det er ikke helt enkelt å si noe om dette uten å ta med noe om de faktiske forhold som rådet på den tiden. Vi snakker om midt på 1700-tallet. Kjørbare veier var fremdeles på det nærmeste ikke eksisterende. På sjøen var det kun seil og årer som var fremdriftsmidlet. På land var det beina eller hesten. Vær og vind sammen med vanskelig og utfordrende terreng var det store hinder. Enhver som har reist litt rundt i vårt langstrakte land, må erkjenne at dette måtte være utfordrende. Postbøndene ble pålagt en på mange måter håpløs oppgave og

hadde det ikke enkelt, og i tillegg ble de straffet og bøtelagt hvis de ikke klarte å få fram posten på den normerte tid.

Det viktigste Resultatet av Jens Schanche sine forslag ble at postbøndene fikk betalt i rede penger pr miil de førte posten. Tidligere var det bare enkelte postbønder i ruten Christiania – Trondheim og i ruten Christiania – Bergen som fikk betalt for hver miil de førte posten.

Schanche rapportene inneholder et vell av informasjon. Her snakker vi ikke bare om posthistorie, men ikke minst samferdselshistorie, lokalhistorie, slektshistorie, gårdshistorie osv. Det er vanskelig å trekke fram spesielle deler av denne omfattende rapporten, men selv synes jeg rapporten om Romsdalsposten er i en særstilling og som var for meg den mest ukjente. Det var den første rapporten Jens Schanche leverte, og her beskriver han svært godt utfordringene i denne ruta, og den interne kampen mellom nabobyene Molde og Kristiansund. En kamp som vi finner utallige paralleller til i dag også. Striden mellom nabobyer – hvor finnes det vel fred og fordragelighet?

(Slide 17) Det er nå vel Bergensposten som har fått mest omtale i litteraturen, og som de mest dramatiske historiene er knyttet til. Kanskje ikke så rart da Bergen var Norges største by, og lå så vanskelig til for å få en regelmessig og effektiv postførsel. Bergen var og ble en hodepine for postvesenet i mange år.

Det er mye interessant å finne i Schanches rapporter. Postruta Christiania – Bergen er utfordrende så det holder. Veien over Filefjell og gjennom indre

Sogn vinterstid – var det i det hele tatt mulig? Her skulle en mann bære postsekken 5 ½ miil over fjellet i et strekk – det tilsvarer drøye 62 km etter dagens mål. Hest kunne ikke brukes vinterstid, han brukte truger eller ski, og flere steder var det direkte livsfarlig å passere. Jens Schanche tok affære og la om postruta der og da slik at de farligste passasjene ble unngått. Selv 20 år senere, i 1775, beskrives ruta som livsfarlig vinterstid. Den siste protokollen fra Schanches hånd dukket opp her i Riksarkivet. Det er en oversikt over postgårdene og postbøndene i 1775. Her fremgår det helt klart at det ikke var postgang mellom Stavanger og Bergen på dette tidspunkt. Dette utvidet sideantallet i min bok om Schanche.

Posten kom fram, men det tok sin tid. Det var ikke å undres over at Bergenserne lot sin post bli fraktet på private skip, og ikke minst at myndighetene stilltiende aksepterte dette. Hadde de noe valg?

(Slide 18) Romsdalsposten var problematisk. Det viser også tidligere dokumenter som omhandler denne del av Vestlandet. Som mye annet interessant, fant jeg følgende dokument i Rigsarkivet i København. Det er datert i 1735, og et avsnitt lyder slik:

”Thi bör ieg herom inberette Beskaffenheden om Post-touren her, som ellers kaldes Romsdals Posten, Neml: at den Grændser ingenstæds til den Almindelig Postvej fra Christiania til Trundhiem, eller Bergen. Men er inrettet alleene for disse 3de Fogderier Nordmøer, Romsdalen, og Sundmøer til at oversende Kongel: Forordninger, Collegiernes Rescripter, og andre deslige Höye ordres, og anstalter; Samt Kongel: Regenskaber fra Betienterne.”

Det var store problemer med postgangen fra Trondheim til Romsdalen. Postveien var vanskelig og krevende. Postbøndene klarte aldri å få noen regelmessighet i postgangen, til det var transport på de lange og trange fjordene for risikabel og farlig. Vestlandet består nå en gang av fjorder og fjell, og det er ikke mindre av dem nordover. Jens Schanche reiste til Molde og Kristiansund vinteren 1753 og hadde møter med borgerskapet i begge byene. Molde ville ha posten brakt ned fra Tofte gård i Gudbrandsdalen. Det var for langt å frakte posten via Trondheim. Schanche på sin side mente det var helt urealistisk å ta ut posten på Tofte. Moldenserne ville til og med betale en del av kostnadene selv for å få posten via Tofte. Borgerskapet i Kristiansund så for sin del fordelene i å få posten via Trondheim. Det har imidlertid vært vanskelig å få avdekket hvor posten faktisk gikk mellom Trondheim og Romsdalen på dette tidspunkt. Det dokumentet som skulle vise postgårdene og Schanches forslag til postrute er forsvunnet fra arkivet.

(Slide 19)

Til slutt vil jeg vise et brev fra 1802 som nok er sendt på tvers av de den gang eksisterende hovedpostruter. Adresseringen er jo litt spesiell. Brevet er sendt fra Grimsrud i Stange til Elverum.

”Til Velagtbare Denne Mand *Knudt Iversen Glomstad*
eller Søn; nu paa Grundset hos Uhrmager Ygle til Leiret” (Elverum)

Brevet er uten postale påtegninger, og ble nok sendt med et privat bud. Det var først et tiår senere at det ble opprettet en bipostrute på strekningen Stange – Elverum. SPØRSMÅL?